

TEN ONDER GAAN

Niels De Vos

De ruimte kon een eindeloze plek zijn, een doorwaadbaar paradijs, overvloeiend, golvend als een weidse lagune. Maar de mens – de mens had de ruimte doorgesneden, pijnlijk verscheurd en verdeeld. Er waren muren, hekken, sloten, prikkeldraad, grenzen, witte markeringen op het asfalt, beleidsomkaderingen en aflopende productielijnen. De ruimte was al geruime tijd een beheersbare topologie, de rationele arena van een werkelijkheid die in stand werd gehouden door uitgeputte, zich verbeteren verplaatsende lichamen. In die toestand bestonden we, moesten we bestaan. Niemand was echt gelukkig.

In mijn geval hadden de drukkende, schuin aflopende muren van een zolderkamer lange tijd het ruimtelijke veld afgebakend dat mijn jonge ziel moest omvatten. Ik voelde me erg oud in die tijd. Enkele jaren had ik nog – hooguit drie of vier jaar, zo dacht ik in alle ernst – voor ik helemaal *afgeschreven* was. Het moest dan gebeuren of het zou niet gebeuren; ik was op dat moment vierentwintig. Maar de kwestie was niet enkel dat ik vierentwintig was, zoiets komt weleens voor, wat merkwaardiger was, en als analytisch kader wellicht relevanter, is dat ik al een poosje *werkloos* was.

Het was een vreemde tijd. Ik werd geteisterd door maandelijks verhooren door een strenge zusterafdeling van de *Vlaamse Dienst voor Arbeidsbemiddeling en Beroepsopleiding* (ook wel kortweg VDAB geheten, met een ijzige beklemtoning, haast een militair scanderen van elke kapitale letter: V-D-A-B).

Elke drie weken moest ik om exact negen uur 's ochtends plaatsnemen voor mijn dossierbeheerder, een sadistisch krenge dat nauwelijks enkele jaren ouder was dan ik. Ze keek me altijd streng, met diepe minachting aan, en sprak zich slechts uit met nauwelijks verholde dreigementen.

De wrede ondervraging duurde soms wel een uur lang. Ik was er de hele tijd ongeveer zo lamdendig aan toe als een rat in de val. Ik moest me wentelen in het slijk, mijn kop in het zand steken, kronkelen als de kwaadaardige parasiet die ik was; alles, kortom, om aan een sanctie te ontkomen en een volgend verhoor veilig te stellen (waar zich dan precies hetzelfde kon afspelen). Ongeveer in diezelfde periode las ik Marcuse.

Wat wellicht merkwaardiger was dan het brute feit dat ik Marcuse las, was de onwaarschijnlijke omstandigheid dat ik Marcuse *alleen las*. Dat wil zeggen: onvoorbereid, zonder initiatie cursus, zonder 'medisch voorschrift'. Niemand had

hem aanbevolen. In de lessen filosofie was hij nooit ter sprake gekomen. Het geval Marcuse was me, haast per toeval, opgevallen in een encyclopedie. Misschien was het één of ander citaat, ik weet het niet meer precies, maar het moet in elk geval zoiets als *liefde op het eerste gezicht* zijn geweest.

Marcuse was niet meer in druk (hij gold toen nog een beetje als ‘een vergeten filosoof’), maar met een soort innerlijke aandrift ging ik op zoek naar zijn hoofdwerken, *Eros & Cultuur* en *De eendimensionale mens*. Uiteindelijk moest ik me tevreden stellen met aftandse tweedehandsexemplaren (die door hun schaarste nogal prijzig waren, zeker als je rekening hield met wat ik als ‘uitkeringsgerechtigd schoolverlater’ van staatswege mocht ontvangen).

Maar ik was blij met mijn vondsten. Ik ging voorbij aan de vergeelde bladzijden met hun penetrante, haast ondraaglijk muffe, vermoedelijk aan schimmel te wijten opstijgende geur, en zelfs aan de onderlijning met balpen in *Eros & Cultuur* (het was trouwens duidelijk dat de schuldige, die met dezelfde achterlijke doortastendheid zijn naam vooraan in het boek had neergepend, er *maar weinig aan vond* en er volstrekt niets van had begrepen).

Schijnbaar onvermoeibaar beet ik me vast in wat toch geen soepele teksten waren. Ik las met de overweldigende overgave van de jonge ziel die een filosoof *ontdekt* – die het gevoel heeft alsof iets dwars door de tijd heen de ruimte van zijn geest binnendringt. Iets zoals een hogere harmonische trilling, de stem van een dode die plotseling ontzettend vlakbij klinkt, en die vreemde gelijkenissen vertoont met de eigen gedachten – maar dan puntiger, scherpzinniger, definitiever geformuleerd.

Marcuse was voor mij, met de pijnlijke, verschroeiende helderheid van zijn ontledingsapparaat, zoiets als een *weldadige ravage*. (Oneindig veel meer dan Nietzsche overigens; alleen Freud zou later een gelijkaardig effect op me hebben.) De wreedheid, de leugens, de vervreemding, de eenzaamheid: nergens had ik de scheidingen in de ruimten van het menselijke zo precies, zo compromisloos, zo messcherp aan flarden zien worden gesneden.

Het eigenlijke doel van de filosofie had me voorheen altijd van een haast astrale signatuur geleken. De wijsbegeerte steeg op in de ledigheid, de abstractie. Alsof de filosoof vooral een theoretisch, meditatief oordeel velde over de verschijnselen die aan de werkelijkheid toebehoorden. Maar met Marcuse vond ik plotseling een filosofie die zo radicaal was, die zo vol kinetische energie zat, die zich zo *onverschrokken* tegen de echte, concrete wereld richtte dat ze voor mijn *rebelse natuur*, voor zover ik daarover beschikte, ronduit onweerstaanbaar werd. Ik hing aan zijn lippen, zoals men zegt. Zijn filosofie had iets onafwendbaars, iets appellerends; ze verkreeg, kortom, het dwingende karakter van een *rekrutering*.

Toch was er op dat vlak een beetje een probleem. Marcuse werpt een filosofie op die zó radicaal is, zó opstandig, zó afgetekend en ondubbelzinnig concreet dat ze in zekere zin *doodloopt*; net als de eeuw voorheen die dwarse Stirner, die nu eens echt een filosofie heeft nagelaten waarmee je geen kant op

kan; en uiteraard Freud zelf, die doodleuk opmerkt dat het eenieder vrij staat de theorie van de psychoanalyse aan te vullen (te herschrijven als het moet), terwijl je bij zijn werk toch op elk moment de indruk krijgt van een gesloten, om niet te zeggen waterdicht systeem (om precies te zijn behoort Marcuse, zoals weleens opgemerkt, tot die uiterst zeldzame figuren die een onvervalste zinvolle bijdrage hebben geleverd aan het bolwerk van de psychoanalytische theorie) – net als die twee dus, Stirner en Freud, levert Marcuse een fundament af dat zo paradoxaal hoog optorent dat het welhaast onmogelijk is om erop te bouwen; in elk geval lijkt het een netelige onderneming (waar enkel de ware meester, zoals Marcuse zelf demonstreert ten aanzien van Freud, zich van de charlatan zal onderscheiden; zijn ‘Kritiek van het neofreudiaans revisionisme’ is om diezelfde reden zo verrukkelijk snedig en therapeutisch).

Dat Marcuse weinig hanteerbare handvatten aanreikt voor zover het gaat om het theoretische spel van de *vervolgbeschouwing* te spelen (de dialectiek enzovoort), maakt van hem een weinig amusante sparringpartner, een heel erg slechte speelkameraad, ja zelfs een spelvervalser (of op zijn minst een *pretbederver*). Daarom hebben andere filosofen nauwelijks over hem gesproken, of hem snel terzijde geschoven met een vreemdsoortige betoogtrant van ‘ja, wat wil je, hij heeft gelijk, maar wat dan nog?’ die ik nooit helemaal heb begrepen.

Toegegeven, na Marcuse valt er inderdaad niet veel meer te zeggen. Of beter: er valt weinig te zeggen tot zolang ongeveer alles wat de bestaande orde uitmaakt niet min of meer met de grond is gelijkgemaakt (met uitzondering misschien van de technisch-wetenschappelijke verworvenheden, die zich sowieso als een heikel en uitgebreid punt in zijn vertoog laten onderscheiden). Nee, echt waar, *De eendimensionale mens* moet zowat het meest pessimistische boek zijn dat ik ooit heb gelezen (en ik heb toch wat boeken gelezen, niet het minst van zogeheten ‘pessimistische auteurs’). Je zou je nadien zonder voorbehoud meteen van kant kunnen maken, want dat Marcuse ‘gelijk heeft’, dat we, individueel, collectief (ontogenetisch, fylogenetisch), onderworpen zijn aan een vreselijk historisch noodlot, een door zijn immorele onzinnigheid ‘werkelijk onaanvaardbare’ beschikking waar bovendien op geen enkele manier aan valt te ontsnappen, daaraan valt niet te tornen. En toch was ik niet per se suïcidaal na het lezen van *De eendimensionale mens*.

Het klopt dat Marcuse in zekere zin een onbruikbare (want verwoestend en onverbiddelijk pessimistische) diagnose van de gegeven menselijke situatie voorlegt. Persoonlijk (als mantra of iets dergelijks voor onzin) valt er in elk geval niets aan te ontlenen. Behalve op één punt, en misschien is dat precies die *gevoelige snaar* die hij bij mij wist te raken: Marcuse geeft je met zijn ‘negatieve’ filosofie precies het juiste, zorgvuldig uitgekozen en scherp gevijlde instrument in handen om onomwonden, onvoorwaardelijk en hardleers te *weigeren* om deel te nemen aan het gebeuren. Enkel en alleen in dat opzicht moet de eerder genoemde ‘rekrutering’ worden begrepen, dat wil zeggen: als een negatieve rekrutering, een antirekrutering, een heilzaam, om niet te zeggen verkwikkend

opschorten van elk gevoel van *dienstplichtigheid aan deze wereld*.

De negatie. De zuivere ontkenning – wat een grote kracht schuilt alleen al niet daarin? Dat de geschiedenis, om zo te zeggen, *een verkeerde afslag had genomen* was misschien niet zozeer de grote revelatie van Marcuse. Waarin hij ook niet bepaald de eerste was, maar wel de meest pertinente, de meest onbuigzame, de meest ‘stugge onderhandelaar’, zeg maar, (eentje die in feite niet eens bereid was tot onderhandelen), was in het aanwijzen van de organisatie van het werk als het grote kwaad van deze wereld. Dat dat inzicht, wanneer je het tot zijn uiterste consequenties doorvoert, leidt tot een wereldbeeld dat de repressieve weerhaken van het onrecht zowel in de ‘pluriforme dictatuur’ van het politieke apparaat slaat als in de private sfeer van de ‘genitofugale’ seksuele betrekkingen, was, achteraf bekeken, wellicht een noodzakelijk en onafwendbaar verdict, dat iemand vroeg of laat rigoureuus, doortastend en onverheeld moest vellen.

Het gevolg, de verdoemenis van het schepsel dat deze wereld moet stutten: een inkapseling die zich als een psychische dwangbuis dichtrijgt – *meedogenloos dichtrijgt*, zou ik moeten zeggen – omheen de menselijke gedaante die moederziel alleen door de gangen en ruimtes van een productieve, rationele, geheel en al rondom egoïsme opgetrokken wereld dwaalt (aan het begin van de eenentwintigste eeuw wellicht met een *flowchart* of iets dergelijks in de hand).

Het verweer daartegen volgens Marcuse, het enige verweer om precies te zijn (één dat helaas zelfs in de best mogelijke zin als een *povere toeverlaat* zal ogen, en één waaraan hij zelf nog maar weinig geloof hechtte): de mogelijkheid tot ontkennen behouden, je nooit volledig laten inkapselen. Altijd blijven dromen van weidse valleien, stromende beken en zonlicht dat als een stralende troost de groene bergflanken aftast. Dromen, met andere woorden, van het exacte tegendeel van deze wereld. En niet, nooit, het minste compromis toestaan. In eerste en laatste instantie weigeren. Weigeren of ten onder gaan.

Misschien was ik wel een oefenend martelarensobject, een zelfverkozen proefkonijn van ‘de grote weigering’; opgezaald met tijdgenoten die ongeveer blijk gaven van de morele ontwikkeling van een troep hyena’s, of in het beste geval van een kolonie zeeolifanten, had ik wellicht nooit een andere keuze gehad. Wat niet wil zeggen dat ik het makkelijk had.

Een *praktiserend* marcusiaan begeeft zich, zoals de lepe oude rot zelf had voorzien, onvermijdelijk tussen het uitschot: de daklozen, de vreemdelingen, de langdurig werklozen; in ieders ogen zal hij één van hen zijn. Soms zal hij zelf ook het onderscheid niet meer zien. Over het algemeen zullen mensen hem verachten en buitensluiten; in het ergste geval zal hij het slachtoffer worden van vernederingen, en, als het echt uit de hand loopt, van fysiek geweld.

Tussen het uitschot is hij op zijn plaats. Ergens delen die arme drommels, die randfiguren van de samenleving, misschien wel zijn *assimilatieweerstand*. Het klopt in elk geval dat ze, op hun manier, weigeren. (Marcuse zegt zelf: ‘Het

bewustzijn is vals, doch de oppositie is echt.’) Een verstokte heroïnegebruiker kan je bijvoorbeeld moeilijk een productief lid van de samenleving noemen. Zijn leven (of de weigering daartoe) verraadt onbewust een ‘nee’ tegen de geschiedenis. Een ‘nee’ die niet hoeft te worden uitgesproken. Die zelfs niet hoeft te worden gedacht. Een ‘nee’ die zich manifesteert in het lichaam dat weigert op te staan. (En dat in het geval van de junkie, met de spuit nog in de arm, gevaarlijk zal balanceren tussen leven en dood).

En toch – toch zal de zelfbewuste Weigeraar nooit echt één van hen zijn. Een beetje zoals de figuur van de schrijver, zoals Thomas Mann in *Tonio Kröger* aanschouwelijk maakt, kunstenaar noch burger is, maar er ergens verloren tussenin dwaalt, zo is ook de trouwe, gewetensvolle marcusiaan noch burgermens, noch regelrecht uitschot, maar dwaalt hij daar tussenin, vol verdriet en frustratie, eenzaam, vervreemd van zijn heilige kinderjaren, in een dor niemandsland van drank en rottend sperma.

Maar dat is heel goed. Zo hoort het precies te zijn. Hij doet geen concessies!

Denken in negaties, in onafgebroken ontkenningen. In de holte van de menselijke geschiedenis enkel de terugkerende wreedheid zien. Deze wereld aanvallen met een utopische verbeelding. Permanent paraat staan om over te gaan tot de aanval, tot de strijd (die over het algemeen een ellendig karakter zal hebben, ongeveer het exact tegenovergestelde van de bombastische heroïek van de Amerikaanse actieheld). Volharden. Volharden. En altijd bereid zijn om ten onder te gaan.

Zo, zo en niet anders...

Dat ik bijna ten onder ben gegaan, valt moeilijk te weerleggen. Misschien heb ik soms bepaalde toegevingen moeten doen om te overleven. Maar nooit heb ik het gevoel gehad dat ik echt gestopt ben met weigeren.

Ik geef een praktisch voorbeeld, ik keer terug naar het begin, het begin van deze tekst: mijn onderwerping aan de maandelijks verhooren.

Op een dag kwam het (hoe kon het anders?) tot een aanvaring; mijn dossier was op dat moment aan een andere beheerder toegewezen. (Ik had de oude tot een breekpunt gebracht. In haar ogen was ik wellicht een *onverbeterlijk geval*.) De nieuwe was zo mogelijk een nog sadistischer kreng. Een echte helleveeg. Bij het binnenkomen, bij onze allereerste ontmoeting, werd het meteen duidelijk dat ze het plan had opgevat me *klein te krijgen*.

Een korte schets van wat voorafging, om de situatie te annoteren. Ik had net een helse tocht afgerond, met meerdere bussen, gemiste overstappen, onverwachte vertragingen, kortom: de notoire beproevingen waarmee de *reiziger van het openbaar vervoer* te maken krijgt (en waar hij, machteloos zijn lot afwachtend, in een opwelling zijn hele leven en dat van alle anderen in vraag zal stellen; althans tot voor de komst van het mobiel internet, dat als voornaamste ‘gebruikersmogelijkheid’ toch wel de gedeeltelijke uitschakeling van de ellende van de publieke ruimte met kleur mag aanstippen.)

Ik kwam dus het kantoor van de helleveeg binnen met vertraging, minder dan twee minuten vertraging. Ik schat ongeveer 1 minuut 37 seconden. Maar dat was voldoende voor haar. Ik had de (wettelijk bindende) condities van onze afspraak niet exact nageleefd; ze had een excuus, een justificatie om me onder handen te nemen. Met een doortrapte glimlach keek ze me aan voor ze haar venijnige bek opende.

Het was het startschot van een heuse persecutie. Ze vuurde de ene na de andere kleinerende vraagstelling op me af: waar ik wel niet had gezeten, waarom ik te laat was, hoe ik het ooit in mijn hoofd had kunnen halen; gevolgd door verwijten die zelfs een kind ongepast zouden voorkomen: of ik soms niet wist dat een bus vertraging kon hebben, of het mij aan een minimum aan verstand ontbrak, of er mij nooit enige notie van *respect* was bijgebracht.

Toen, op dat moment, lukte het mij niet meer. Het pantser van gemoedelijke onderwerping brak plotseling met een luide knak doormidden; het was sterker dan mezelf. Ik keek haar recht in de ogen en zei dat ze dat Spaanse-inquisitiedoe achterwege mocht laten, en ook dat ze een wrede teef was. De impact van mijn woorden was direct en acuut. Ze zweeg. Ik had haar tot zwijgen gebracht. Enkele tellen was ze werkelijk *uit haar lood geslagen*. Met enkele woorden had ik het systeem aan het wankelen gebracht. Heel even proefde ik van die fameuze *zoete rechtvaardigheid*.

Maar daarna herstelden ze zich, het systeem en die helleveeg. Opvallend snel zelfs. Na een *fikse uitbrander*, waarbij haar gezicht helemaal rood, bijna paars werd, alsof die biochemische machine toch nog een beetje ontregeld was, werd ik *stante pede*, zoals dat heet, de deur gewezen. Daarna, terwijl ik mijn boeltje bijeen raapte, leek ze meteen rustiger, tot rust gebracht door mijn onmiddellijke sanctiëring, door de reële en directe wraak van het machtsapparaat – de heilzame wetenschap dat de orde der dingen was hersteld.

Na een tocht van meer dan een uur mocht ik dus meteen rechtsomkeer maken. Ik wachtte op dezelfde ellendige buslijn naar huis (die me net zoveel ergernis had bezorgd). Maar deze keer gaf ik halverwege het traject, op de plek waar ik op een andere bus zou moeten overstappen, mijn vertrouwen in het openbaar vervoer op. De rest van de tocht, toch nog een flink uurtje stappen vanaf daar, besloot ik te voet te ondernemen.

Ik liep langs de velden, het was een mooie, onverharde, rustige baan – althans tot de velden op een bepaald moment bruut werden verscheurd door een autosnelweg. Precies daar strekte het zich onbetwistbaar voor mijn ogen uit: de Geschiedenis. Of liever het kruispunt van twee geschiedenissen, waarvan het niet zo heel duidelijk was of ze daadwerkelijk in elkaar hadden moeten uitmonden.

Aan de ene kant had je de weiden, de velden, lichtbruin oplichtend, glooiend, het landschap van de boeren, van eeuwen van traagheid en stilte en noest naarstig werk waarbij mensen hun handen letterlijk vuil hadden moeten maken; en daarnaast de zes asfaltstroken van de autosnelweg (acht als je de pechstroken meetelt), met daarover een onophoudelijk, gruwelijk voorbij zoeven

van gemotoriseerde machines die als doel hadden menselijke lichamen te transporteren om onbestemde doelen te verwezenlijken die ongetwijfeld indirect te maken hadden met internationale *deadlines* en overzeese productieschema's – dat wil zeggen: met het soort opgedreven, overspannen rationalisering waarvoor de menselijke psyche simpelweg niet is toegerust (of anders gezegd: te ver van bed en haard om een *drastische overgave* te rechtvaardigen); en toch klampten de bestuurders zich met een onbegrijpelijke verbetering vast aan hun stuur. Een stuur dat slechts toegang gaf tot de wegen die door anderen waren geconcipieerd, door anderen waren uitgestippeld, door anderen waren afgebakend, met motieven die enkel konden zijn ontleend aan het kwaad.

Het leven had inderdaad iets eindimensionaals. Het leven in zijn algemeenheid, en daarmee de hele menselijke geschiedenis, tekende zich pijnlijk helder af als een stompzinnige baan voorwaarts. Het egoïstisch-rationele principe dat de wereld beheerste, was ronduit imbeciel en immoreel; iedereen wist dat, iedereen. De mens, dat wil zeggen: een heterogene verzameling mensen doorheen de tijd, heeft dit principe verwerkelijkt, op de rug getorst, ten uitvoer gebracht. Dat is de vreselijke waarheid.

Heel lang (en om eerlijk te zijn nog steeds eigenlijk) hield ik erg veel van deze zin uit Goethe's *Werther*: 'Wat ik weet, ach, dat kan iedereen weten. Maar mijn hart, dat is alleen van mij!' En toch voel ik een groot wantrouwen voor die zin, en wel van zodra hij zich losmaakt van de onschuldige enkeling en verwordt tot een sociale en ten slotte *sociologische* constitutie.

Het probleem ontstaat wellicht, zo moet je wel stellen, ergens in het veelvoud, in de schijnbare onvermijdelijkheid van het *vermenigvuldigende aantal*. En toch zal geen enkele samenleving ooit een vredevolle afbraak van zichzelf willen organiseren. Met een blinde inertie vaart een gegeven samenleving door, de eeuwigheid van haar eigen dood tegemoet – tot het geweld van de revolutie eventjes haar baan vertraagt of, in het andere (meer onwaarschijnlijke) geval, haar daadwerkelijk omver werpt.

Een echte, menslievende revolutionaire daad zou erin bestaan alle kantoren van de VDAB gelijktijdig in brand te steken. 's Nachts, zonder menselijke slachtoffers te maken; het doelwit kan enkel de infrastructuur zijn. Het zou een zeer precieze, gecoördineerde actie moeten zijn. De impact ervan zou op de lange termijn compleet verwaarloosbaar zijn, en wellicht zou je er na een paar maanden helemaal niets meer van merken. Maar heel even, al was het maar enkele dagen, zou de machine stil komen te liggen. Heel even zou de roep van de vrijheid weerklinken. Heel even zouden de Weigeraars zegevieren.

Maar iets dergelijks zal niet gebeuren. In elk geval is het misschien niet eens wenselijk, of toch niet echt in 'de geest van Marcuse'. Een dergelijke actie vertrekt nog steeds van *binnenin*, ze wordt op poten gezet door mensen die geloven in een betere variant van deze wereld, en die daarvoor *gezamenlijk de strijd willen aanbinden*; je kan je clandestiene samenkomsten voorstellen,

geheime plannen, die zoals in een spionagethriller heel ernstig worden uitgevouwen op een grote tafel, romances die zich ontwikkelen... Allemaal heel erg opwindend. Ooit ben ik zelf betrokken geweest bij de voorbereiding en uitvoering van een kleine revolutionaire daad¹; ik heb de bekering ervan geproefd. De samenhang die in een sfeer van spanning en angst ontstaat, de adrenaline die je voelt als je maar net kan ontsnappen: ik weet hoe verleidelijk, hoe bedwelmend het allemaal is.

Maar misschien ligt daar net het probleem. Het negatieve denken heeft niets verleidelijks, niets bedwelmends. Het is op geen enkel moment opwindend, integendeel: het stort je in een liefdeloze koude put waarin je, met enkel het droge geluid van je eigen stem, elke dag een beetje meer in wegzinkt. Desondanks is dat precies de keuze – de aartsmoeilijke keuze die moet worden gemaakt.

Het weigerende subject houdt niet zozeer van de revolutie (die hij toch maar als een bloederige, onaangename toestand beschouwt) maar van het *potentieel van een revolutie* die de negatie in zich draagt, als metafysische mogelijkheid haast.

Dat is een beetje het vreemde aan de situatie: de negatie is als idee, als afwijzend construct, zodanig van praktische effecten verstoken, zodanig ondienstig, in zichzelf besloten en, zeg maar, *finaal niet-finaal*, dat je ze nooit werkelijk ziet uitmonden in een *politieke* beweging waar iedereen op één lijn gaat staan, opmarcherend naar een ‘betere toekomst’ waar de vrolijke onschuld van een speelse massa van berg tot dal zal weerklinken.

Nee. Als de negatie dan toch ergens moet uitmonden, kan het enkel in de utopie zijn – op de plek waar ze zichzelf opheft. En als je er dan toch een naam op moet kleven, dan lijkt het misschien nog best om te stellen dat de negatie een bijna *artistieke* reflex is. Een afweerbeweging die nauwelijks de buitenwereld bereikt, of die op zijn minst volstrekt onschadelijk lijkt, maar die voor de buitenstaander toch fascinerend kan voorkomen, en voor de uitvoerder ervan, het subjectum van die willekeurige reactie, als iets volstrekt onmisbaar zal aanvoelen. Een beetje als de hulpeloos trillende pootjes van een op zijn rug getuimeld insect. (Niet toevallig had Kafka het daar al over.)

Volgens Marcuse (vanaf *De eendimensionale mens* althans, het moment waarop hij zo’n beetje *de hoop liet varen*) is de inkapseling van het bewustzijn compleet; een voldongen feit, een gedane zaak, *fait accompli*. (Daarom ook schrijft hij dat de beelden, de dromen waarnaar de ontkenning verwijzen ‘levend’ moeten zijn. In een wereld waarin die beelden dood zijn, i.e. voorgoed buiten deze wereld staan, kan de mens er net zo goed bij als een kind bij de herinnering aan de baarmoeder.)

De complete inkapseling: ik stel het me voor als een glazen stolp over onze wereld, die door een pneumatisch aanzuigstelsel hermetisch is afgesloten. De opdracht van Marcuse, voor de goede verstaander: om toch, hoe onmogelijk het ook lijkt, buiten de stolp te treden. Sommige romanciers, dichters, kunstenaars en

filosofen slagen daarin. Weinigen onder hen. Heel weinig. En steeds minder. Maar net genoeg misschien om niet alle hoop op te geven.

Ook ik probeer, heb geprobeerd, als onafhankelijke waarnemer buiten die glazen stolp te staan. Ooit schreef ik, in een vroege tekst (die waarschijnlijk exact uit die periode van de maandelijkse verhoren stamt, en die ik jarenlang uit het oog was verloren), deze betoverende zin: *'s Mans grootste buit was die van 't paradijs uit werkelijkheid.*

Lijkt dat (de taal niet meegerekend, ik verliet maar net die periode van onrijpheid en onervarenheid die Kundera de *lyrische leeftijd* heeft genoemd) niet verrassend, bijna aandoenlijk veel op het begin van deze tekst: *De ruimte kon een eindeloze plek zijn, een doorwaadbaar paradijs, overvloeiend, golvend als een weidse lagune. Maar de mens – de mens...* De gelijkenis, zelfs het bestaan van die zin schoot me plotseling onwillekeurig door het hoofd. Maar alles heeft een schijn van onvermijdelijkheid. Het doet me opmerkelijk genoeg plezier te constateren dat ik niet wezenlijk ben veranderd; zelfs al wil dat zeggen dat ook deze wereld onveranderd is gebleven. Het betekent misschien dat ik de hardleerse ontkenning, de onvoorwaardelijke verwerping van deze wereld nog steeds koester en liefdevol in de armen houd – zelfs al verliezen die armen elke dag aan kracht. Misschien is dat uiteindelijk de onafwendbare eindbestemming: de utopische droom slechts prijs te geven zoals de vader die langzaam doodgaat alleen in laatste instantie zijn schreiende, dicht tegen zich aangedrukte kind tegen wil en dank zal loslaten.

We vergeten het, zijn het vergeten, maar mogen het niet vergeten. De muren, hekken, sloten, grenzen, markeringen, beleidsomkaderingen en aflopende productielijnen. We hebben ze zelf in de hand; het zijn onze eigen creaties. Het volstaat slechts om dat in te zien, dat ten volle te begrijpen, de onverbiddelijke veroordeling tot een onafgebroken walging ervan te aanvaarden. En met die walging ten onder te gaan.

Noot:

¹ Die achteraf bekeken ongeveer net zoveel revolutionair gehalte had als een drol achterlaten op de stoep van een hoogwaardigheidsbekleder.